

Tömöry Miklós

Jakov Ignjatović „társadalmi regényei” és a magyar–szerb irodalmi kánonképzés

Jakov Ignjatović (1822–1889) magyarországi szerb író, tucatnyi regény és novella szerzőjét, publicistát igen későn, halála előtt egy évvel, 1888-ban érte a megtiszteltetés, hogy a belgrádi Szerb Tudományos Akadémia tagjává választotta. A magyar irodalmi életben is számon tartott íróról azonban a hatvanas évek vége óta magyarbarátnak („magyarórnak”) bélyegzett politikai nézetei miatt az Újvidék-központú magyarországi szerb kulturális nyilvánosságban gyakorlatilag nem vettek tudomást. Az író igazi újrafelfedezésére csak a századfordulón, a befolyásos belgrádi irodalomtörténész, Jovan Skerlić tanulmánya nyomán került sor.¹ Ezzel szemben a magyar nyelvű olvasók már 1868-ban olvashatták a *Fővárosi Lapok* hasábjain fordításban megjelent egyik regényét (*Harminc év Milán Narangyity életéből*²); a magyar közírók, publicisták politikai szempontból érthető módon Ignjatovićot a magyarországi nemzetiségi irodalom egyik legkiválóbb művelőjeként mutatták be.

Jelen tanulmány célja annak a mozzanatnak a bemutatása, mely által Ignjatović az irodalmi kánon része lett. Itt elsősorban Skerlić már említett, átfogó tanulmányát, annak kontextusát vizsgáljuk. Az Ignjatović-féle, általa társadalmi regénynek nevezett műfaj szakított a szerb prózairodalom addig bevett témáival; a közép-kori történelemhez és vallási kultuszokhoz köthető témák, a távoli Ószerbia és Koszovó helyett gyermek- és ifjúkorának, valamint további életútjának helyszíneit, Szentendre, Vác, Pest, Kecskemét és Eszék polgárságát, kereskedőit, iparosait mutatta be. A témaválasztás elismerése a szerb önreprezentáció új paradigmájaként is értelmezhető, mely a korai szocialisták (például Svetozar Markovici) hatására a hétköznapi emberek életét helyezte a középpontba. Ignjatović művei recepciójának vizsgálata a szerb és magyar nyilvánosságban, a kontextusok összevetése alkalmat nyújt az irodalmi, illetve kulturális kánonképzés jelenségének kritikai vizsgálatára, mely folyamat során kulturális és oktatási intézmények, illetve nagy tekintéllyel

¹ SKERLIĆ, 1904.

² IGNJATOVIC, 1868. A *Fővárosi Lapok* nem közli a fordító nevét, Póth István szerint Petheő Dénes ültette át a művet magyarra. Lásd: PÓTH, 1991. 251.

rendelkező személyiségek egyes (élet-)műveket értékesnek, autentikusnak és a közösségre nézve reprezentatívnak ismernek el.

A kánonképzés(ek) kontextusai

Jakov Ignjatović napjainkban a magyarországi szerb nemzeti kisebbség emblematikus alakja, a nevét viseli a „a szerb–magyar irodalmi és művészeti kapcsolatok ápolását szolgáló” budapesti Jakov Ignjatović Alapítvány, mely a magyarországi kortárs szerb szépirodalom kiadójaként is működik.³ Emlékezete szorosan kötődik szűkebb pátriájához, Szentendréhez, melynek főutcáján kétnyelvű emléktábla méltatja a város híres fiát. A tábla felállítása a második világháború után rövid ideig működő Magyar–Jugoszláv Baráti Társasághoz és annak vezető személyiségéhez, Csuka Zoltánhoz kötődik. Csuka a huszadik század második felében nagy szerepet játszott Ignjatović magyarországi megismertetésében regényeinek (*Respektus Vásza*,⁴ *Örök vőlegény*⁵) és válogatott emlékiratainak (*Szerb rapszódia*) fordítójaként, valamint az egyetlen magyar nyelvű, az íróról szóló monográfia (*A szentendrei rebellis*)⁶ szerzőjeként. Emellett számos magyar és magyarországi történész és irodalomtörténész foglalkozott műveivel, a teljesség igénye nélkül fontos itt megemlítenünk Milosevits Pétert,⁷ Póth Istvánt,⁸ Bori Imrét,⁹ valamint az Ignjatović regényeinek társadalomképét vizsgáló disszertációját az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megvédő Pusztai Ilonát.¹⁰

E rövid tanulmány nem Ignjatović életére vagy műveinek elemzésére, az imént felsorolt művektől eltérően nem is elsősorban a szerb–magyar kapcsolatok bemutatására koncentrál, hanem arra az aktusra, melynek révén az író a reprezentatív össz-szerb nemzeti kultúra részévé válhatott. E jelenség leírásához használjuk fel a kánonképzés fogalmát, mely eredeti, teológiai kontextusától eltávolodva vált a kritikai irodalomtudomány, illetve általában a művelődéstörténet által használt elméleti eszközzé. Peter Burke historiográfiai áttekintésében a művelődéstörténet klasszikus irányzatához, a „nagy hagyományok” bemutatásával foglalkozó *Kulturgeschichte*-hez köti a hermeneutikai módszert, mely a szövegeket és egyéb műalkotásokat a textuális hagyományokhoz (így a Bibliához) hasonlóan olvasza és értelmezi.¹¹ Aleida és Jan Assmann a kánon fogalmát szintén a társadalom nagy hagyományaihoz kötött, írásban vagy szóban továbbadott szövegeinek összességéként definiálja. A szerzőpáros három intézményt emel ki, melyek a kánon megőrzésére, értelmezésére és továbbadására hivatottak. A cenzúra választja el egymástól a kánonhoz tartozó és apokrif textusokat; a szövegrendezés (*Textpflege*)

³ A budapesti Szerb Intézet honlapja. (<http://www.srpskiinstitut.hu> – Utolsó letöltés: 2018. január 9.)

⁴ IGNJATOVIĆ, 1952.

⁵ IGNJATOVIĆ, 1972.

⁶ IGNJATOVIĆ, 1973.

⁷ MILOSEVITS, 2000.

⁸ PÓTH, 1991.

⁹ BORI, 1979.

¹⁰ PUSZTAI, 1996.

¹¹ BURKE, 2004. 8–10.

ügyel annak autenticitására, míg az értelemgondozás (*Sinnpflege*) feladata a szövegkorpusz állandó kontextusba helyezése.¹² Az Assmann-házaspár általános érvényű kánondefinícióját árnyalja, és a kánonképzés folyamatát a 19. századi Magyarország kontextusában elemzi Szajbély Mihály átfogó monográfiája.¹³ Szajbély művében a magyar nemzeti narratíva és a szépirodalmi kánon összefüggéseit vizsgálja a világosi fegyverletétel mint korszakhatár problematikájából kiindulva. A szerző Niklas Luhmann szociológus elméletét alkalmazza a 19. századi magyar társadalom leírására, melyben radikálisan megváltozott a magyarok (és a magyarországi nem magyar népek) identitása, a felvilágosodás begyűrűző hatására a nemzet fogalma mint a társadalom érvényes önleírása jelent meg. A nemzet történetiségén, elbeszélhetőségén keresztül vált átélhetővé, ezért volt kulcsfontosságú egy nemzeti narratíva megteremtése, mely egyszerre fogható fel egy folyamatosan változó, formálódó médiumként, illetve a társadalom alrendszerére ható normatív elvárásként.¹⁴ A társadalmi alrendszer fogalmát szintén Luhmann definiálja olyan egységként, mely a társadalom egyéb ilyen entitásaitól elkülönül, attól függetlenül működik. Ilyen önálló logika szerint alrendszerként különül el a jogtól, politikától, tudománytól, gazdaságtól, technikától és erkölctől a művészet (illetve az irodalom) alrendszere, mely a szép/csúf ellentétpár mentén hoz létre alkotásokat és reflektál azokra.¹⁵ Ezek a tevékenységek azonban nem tekinthetők elszigeteltnek a társadalom önképétől, illetve az azokhoz kapcsolódó elvárásoktól. Itt jelenik meg a nemzeti kánon, azon szövegek összessége (szövegekánon), melyek egyszerre teszik átélhetővé a nemzetet és reprezentálják annak értékeit, sajátosságait más nemzetek képviselői számára. A művészet, pontosabban az irodalom önreflexiója, az irodalomkritika és az irodalomtörténet művelői a 19. században e folyamat aktív résztvevői. Ők határozzák meg a már említett szövegekánon (vö. az assmanni *Textpflege* fogalmával), melyhez értelmezési kánonot rendelnek (*Sinnpflege*).¹⁶ E szerep autoritatív személyiségek (például Gyulai Pál) fellépésével, illetve a szakma nyilvánosságának, intézményrendszerének (folyóiratok, irodalmi társaságok) megteremtésével jött létre.

Mielőtt rátérnénk Ignjatović recepciójának ismertetésére, a szerb művelődéstörténettel kapcsolatban két tételt kell lefektetnünk. Az első az újkori szerb és a magyar irodalom, illetve kultúra kapcsolatára vonatkozik, melyek vizsgálatakor számtalan érintkezési ponttal, párhuzamos jelenséggel, egymásra hatással, kettős identitással találkozhatunk (például Tököly Száva és Vitkovics Mihály esetében). Ez nem meglepő, hiszen a reformkor végéig Pest-Buda számított a szerb művelődés, könyvkiadás és irodalom legfőbb központjának. Itt nyomtatták a szerb nyelven megjelenő könyvek és hírlapirodalom túlnyomó többségét, itt alakult meg magyar mintára 1826-ban az első szerb irodalmi társaság, a Szerb Matica, valamint a pesti egyetem számított a szerb elitképzés legfontosabb helyszínének. Pest kitüntetett szerepe a dél-magyarországi kulturális központ (Újvidék) felemelkedésével, valamint a Szerb Fejedelemség, majd Királyság függetlenedésével és modernizációjával

¹² ASSMANN–ASSMANN, 1987. 7–11.

¹³ SZAJBÉLY, 2005.

¹⁴ SZAJBÉLY, 2005. 63.

¹⁵ SZAJBÉLY, 2005. 46.

¹⁶ SZAJBÉLY, 2005. 11.

a század második felében elhalványodott. Ebből következik a szerb irodalommal kapcsolatos második tétel, mely épp a kulturális központok sokaságát hangsúlyozza: a városok (és az ott székelő művészeti, oktatási, tudományos vagy egyházi intézmények) időben változó erővel, de egyaránt hatottak a szerb nemzeti narratívára. Az így felrajzolható szerb kultúra egyszerre hálózatos és töredezett, hiszen nagyon különböző társadalmi, politikai, intézményi környezetben alkottak a legfontosabb szereplői. Míg a nyelvújító-irodalmár Vuk Karadžić Bécsben és Petar Petrović Njegoš költő, püspök és fejedelem a montenegrói Cetinjében tevékenykedett, ugyanakkor az irodalmi központok nagy hatással voltak egymásra, a Habsburg Birodalomból gyakori volt a mai szóhasználatnál „agyelszívásként” leírható, ám a szerb történelmi narratívában igen pozitívan szemlélt jelenség, az értelmiség átköltözése a déli, szerbalkta területekre, illetve a Szerb Fejedelemségbe.¹⁷

Magyarón politikus és/vagy író: az életmű értelmezései

Jakov Ignjatović a szerb dominanciájú és identitású Szentendrén, vallási és kereskedelmi központban született 1822-ben. Szülei korán elhunytak, ezért gyámja, a befolyásos budai Sima Ignjatović iskoláztatta latin és magyar tannyelvű iskolákban (a váci piaristáknál, az esztergomi bencéseknél, a budai piaristáknál, végül a pesti lutheránus gimnáziumban). A pest-budai szerb kulturális életbe nagyon korán, már tizenhárom éves korában bekapcsolódott érdeklődésének, tehetségének és gyámja – a híres tabáni Aranyszarvas fogadó tulajdonosa – jó kapcsolatainak köszönhetően. Sima Ignjatović otthonában drákói neveltetést kapott, aki elől elszökött, beállt huszárnak, majd a kecskeméti jogi akadémián szerzett jogi diplomát 1847-ben. Első irodalmi zsenyéinek megjelentetése után a pesti Teodor Pavlović lapjainál kezdett dolgozni, kapcsolatban volt a pesti szerb irodalmi élet képviselőivel, de követte a magyar nemzeti mozgalom eseményeit is. Ezután már nem tért vissza Szentendrére hosszabb időre, mégis az északi szerb diaszpóra közeget örökíti meg számos később írt regényében.¹⁸

Ignjatović 1848 májusában, a Szerb Vajdaság kikiáltásakor lépett a szerb politikai élet színpadára. Májusban Pomáz falu küldöttjeként utazott a karlócai szerb népgyűlésre, ahol azonban a szerb–magyar konfliktus kiéleződésekor a magyar kormány mellett foglalt állást, a magyar kormány megbízottként Újvidékre utazó Csernovics Péter titkára volt. Emiatt Karlócán, a délvidéki felkelés központjában őrizetbe vették és a pátriárka börtönébe vetették.¹⁹ Ignjatović következő éveiről viszonylag keveset tudunk; néhány évet Belgrádban töltött, majd valószínűleg visszatért Szentendrére, bár egyes kortárs írások arról számoltak be, hogy a Habsburg megtorlás éveit Párizsban, sőt, Algírban vészelte át. Az 1850-es évek elején meglepetésszerűen tért vissza Pestre, ahol 1854-ben átvette a legjelentősebb

¹⁷ E mobilitásra példa Sima Milutinović Sarajlija költő átutazása Budán, aki épp azért indult Montenegróba, hogy a fent említett Njegoš nevelője legyen. A tizenhároméves Ignjatovićra meghatározó hatással volt a Milutinovićcsal való megismerkedése, amiről emlékirataiban is beszámol. (IGNJATOVIĆ, 1973. 9.)

¹⁸ SKERLIĆ, 1904. 6–9.

¹⁹ SKERLIĆ, 1904. 24–25.

szerb irodalmi folyóirat, a *Serbskij letopis* szerkesztését. A lap vezetéséről két évvel később mondott le tiltakozásként, mert nem választották meg a periodikát kiadó Matica társaság titkárának.²⁰ A következő – az 1850-es évek végétől az 1870-es évek elejéig tartó – időszak tekinthető Ignjatović irodalmi és politikai pályája csúcának. Ezekben az években sorra jelentek meg regényei, sőt, műveinek gyűjteményes kiadása is útjára indult, már életében megkezdődött tehát az életmű kanonizálása. A pesti irodalmi élet jelentős személyiségeként ő fedezte fel és támogatta az új szerb romantikus költőgeneráció fiatal tehetségeit (Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić). Emellett az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején újra a politika színpadára lépett a Svetozar Miletić körül szerveződő szabadelvű kör tagjaként. Politikai nézeteit itt elsősorban osztrákellenessége és magyarbarátsága határozta meg. Célja a magyar és a szerb nemzeti mozgalom közötti minél szorosabb együttműködés kialakítása volt. 1861-ben az Országgyűlés képviselői közé választották, a parlament keretei közt működő, nemzetiségi viszonyokat vizsgáló bizottmány elnöke lett.²¹

A hatvanas évek közepén kezdődött az a folyamat, melynek során fokozatosan a politikai, majd irodalmi élet perifériájára szorult. Habár a szerb–magyar politikai megegyezés lehetőségei legkésőbb 1867-ben szertefoszlottak, ő továbbra is makacsul tartotta magát magyarbarát, azaz *magyarórnak*²² kikiáltott nézetei mellett; a szerb nemzeti mozgalom fősodrával ellentétben elfogadta a kiegyezést, és elutasította a magyarországi szerb területi autonómia (a Szerb Vajdaság) kiharcolására irányuló törekvéseket. 1863-ban Kelet-Szlavóniába, az Eszék melletti Dálya faluba költözött, ahol a szerb ortodox pátriárka jogászaként dolgozott. 1879-ben Újvidéken megalapította a magyarbarát, klerikális–konzervatív *Nedeljni list (Heti Újság)* lapot. Emellett néhány lapban publikált, de egyértelműen elvesztette azt a központi, tekintélyes szerepet, melyet a szerb irodalomban korábban töltött be, műveit nem értékelte az Újvidék-központú irodalmi nyilvánosság, egy regényét elutasította a patinás és kánonképző erejű *Matica srpska* irodalmi társaság.²³ Időskorában a mellőzöttségére és művei elutasítására panaszkodott, bár – mint a bevezetőben láthattuk – halála előtt még a belgrádi tudós társaság, az akkor leg-erősebb politikai–kulturális centrum sorai közé fogadta.

Felmerül a kérdés, hogy Ignjatović megjelent, megjelenhetett-e a magyar irodalmi kánon részeként. Bori Imre erre a kérdésre reflektál *Jakov Ignjatović-problémák* című cikkében, felvetve a „nemzeti” és a „nemzetiségi” író fogalmát.²⁴ Kérdés ugyanakkor, hogy mennyire tekinthető a bármilyen tágan is értelmezett magyar irodalom részének egy olyan író, aki nem írt magyarul, és a 19. század végéig csak néhány töredéke jelent meg ezen a nyelven. Felfedezettjét, a később tőle és a magyarbarát politikától később eltávolodó Jovan Jovanović Zmajt megtaláljuk a Kisfaludy Társaság tagjai közt, míg Ignjatovićot nem. Ugyanakkor számos magyar nyelvű, mértékadó sajtótermék beszámolt Ignjatović tevékenységéről, így

²⁰ SKERLIĆ, 1904. 35.

²¹ PÓTH, 1991. 251.

²² Itt fontos megjegyeznünk, hogy a magyarón pejoratív jelző a szerb kontextusban, az annak címkézett személy magyarbarátságára utal, ellentétben például a szlovák kontextussal, ahol a magyarón az anyanyelvét vesztett szlovák szinonimája.

²³ SKERLIĆ, 1904. 3.

²⁴ BORI, 1979. 516.

a szerb nyilvánosságban például szinte teljesen elsikkadt ötvenéves írói jubileumáról.²⁵ A magyar sajtó, többnyire a szerb irodalom kitűnő művelőjeként mutatta őt be, azonban – mint arra cikkében Póth István is rámutatott – a méltatások sokkal inkább „mérsékelt” politikájának, „magyarónságának”, az ezzel kapcsolatos publicisztikai tevékenységnek, semmint az írói munkásságának szóltak.²⁶ Ignjatović műveinek szélesebb körű magyarországi megismertetésére csak a huszadik század második felében került sor.

Jovan Skerlić és Ignjatović „társadalmi regénye”

A szerb nyilvánosságban mellőzött Ignjatović újrafelfedezése a huszadik század elején immár egy új irodalmi központ kánonképző törekvéséhez kapcsolódott. 1903-ban lázadó tisztek meggyilkolták Obrenović Sándor szerb királyt belgrádi palotájában, a helyére lépő Karađorđević Péter visszaállította a liberális alkotmányt. A merénylet nyomán nagyon megromlottak az addig szorosnak mondható, az Osztrák–Magyar Monarchiával fenntartott külpolitikai kapcsolatok, az elhidegülés a kultúra terén is megmutatkozott. A hatalomra jutott új, radikális párti Nikola Pašić által vezetett kormány alatt kulturális fellendülés vette kezdetét, a kormányzat törekedett Szerbia befolyásának kiterjesztésére politikai, katonai, és kulturális eszközökkel is. Ezekben az években jelent meg (újra) hangsúlyosan Szerbiában és a környező délszláv lakosságú területeken, így Dél-Magyarországon, Horvátországban, de még Bulgáriában is a délszláv egység megteremtésének gondolata. A jugoszlavizmus kapcsán felmerült a nemzeti narratívák egységesítésének igénye, mely újra és újra felmutatja e politikai közösség értékeit, annak történetéhez, jövőjéhez viszonyítva reflektál egyes társadalmi jelenségekre, helyszínekre, művészeti alkotásokra. A szerb, illetve jugoszláv irodalmi kánon megalkotását, illetve megújítását elsősorban Jovan Skerlić irodalomkritikushoz és történészhez, a belgrádi Grande École (Velika škola) franciatanárához köthetjük, aki 1904-től tíz évvel később bekövetkezett haláláig munkásságával gyakorlatilag máig lefektette a szerb irodalomról való kritikai gondolkodás alapjait. A müncheni, lausanne-i és párizsi egyetemek hallgatója a kilencvenes években még romantikus baloldali nézeteket vallott, míg a századfordulón, későbbi korszakában egyfajta demokratikus nacionalizmus volt jellemző rá. Célja a jugoszláv egység eszmei és gyakorlati megteremtése volt – természetesen a Karađorđević-dinasztia Szerbiájának, egyfajta Délszláv Piemontnak dominanciájával. A délszláv irodalmak interpretálásakor addig szokatlan módon nagy figyelmet fordított a szerb diaszpóra társadalmi és kulturális helyzetére. Az általa elméletben és gyakorlatban is propagált jugoszláv egység előképeként az 1860-as évekbeli romantikus költőket és írókat, illetve az általuk alapított Egyesült Szerb Ifjúság ernyőszervezetet (Újvidék–Belgrád, 1866–1871) méltatta mint a dekadens nagyvárosi (német vagy magyar) közegben, a friss szerb (szláv) erő megnyilvánulását. E mozgalmat Skerlić olyan fontosnak tartotta, hogy ezeket az éveket

²⁵ PÓTH, 1991. 253.

²⁶ PÓTH, 1991.

egyfajta értelmiségi és mozgalmi generációváltásként definiálta.²⁷ Az új nemzedék (Zmaj, Kostić, Ruvarac stb.) hatását kiemelve ezeket az éveket a fiatalság koraként (*omladinsko doba*) határozta meg egy későbbi monográfiájában.²⁸

A tiszta szerb és délszláv kultúra, az alkotó és romlatlan fiatalság kultusza felől érdemes közelítenünk Skerlić Ignjatovićról és életművéről szóló, 1904-ben a Szerb Királyi Akadémia gondozásában megjelent, több mint kétszáz oldalas tanulmányához. E mű több irányból járja körül Ignjatović életét és művészetét. Skerlić a kritikai irodalomtörténet képviselőjeként ítéletet mond az író politikai nézetei, morális nézőpontja, stílusa, műveinek nyelvezete, felépítése fölött. Ezt az ítéletet hízelgőnek aligha nevezhetjük; Ignjatović romlott, politikailag vállalhatatlan, önző szerző, művei amorálisak, a magáról mintázott figurák álszentek.²⁹ Amikor azonban Skerlić ítéletet mond Ignjatović felett, igyekszik megmagyarázni az író cselekvésének, jellemének és művészetének mozgatórugóit. Ezeket az okokat Ignjatović szűkebb pátriájának viszonyaival magyarázza. Nem mulasztja el az önéletrajz és saját kutatásai nyomán felrajzolni a Szentendre környéki szerbség különleges, sziget-szerű helyzetét, magyar és német kulturális hatásait, melyek döntően hatottak Ignjatovićra. Az író kettős identitásának érzékeltetésére használja a *domoljub* és *rodoljub* fogalompárt. Ignjatović *rodoljub*, mert rajongásig szereti saját népét (*rod*: fajta, nép), ugyanakkor *domoljub*, mert kötődik az egységes és feloszthatatlannak gondolt magyar hazához (*domovina*).³⁰ Ignjatović a szerb közélet változásai közepette is hű maradt ezen önazonosságához.³¹

Ahogy a luhmanni rendszerelmélet szerint elválnak a kultúrától a társadalom egyéb alrendszerei, Skerlić úgy „hántja le” egy-egy alfejezetben az Ignjatović-életműhöz kapcsolódó jelentéseket. Kifogásolja az író erkölceit, lustaságát, kicsapongó életmódját és Tisza Kálmán fizetett ügynökének, egy romlott embernek nevezi, aki többször is elárulta nemzete ügyét.³² Stílusát esetlegesnek, kapkodónak tartja, továbbá kijelenti, hogy a szerb irodalomban talán Ignjatović tudott a legkevésbé szerbül („írastudatlan”). Elítéli az idegen, német és magyar kifejezések használatát, míg saját művészi nyelvét Ignjatović *poliglotskinak*, jó értelemben „többynnyelvűnek” nevezi.³³ Skerlić, ugyan egyáltalán nem bánik kesztyűs kézzel Ignjatovićcsal, de megközelítésében arra törekszik, hogy megtisztítsa az író életművét annak vitatott politikai vonatkozásaitól és végül felmutassa és értelmezze a legfőbb értéket, Ignjatović „ösztönös” realizmusát, avagy naturalizmusát és annak legjellemzőbb megjelenési formáját, a társadalmi regényt. Skerlić négy ilyen regényt emel ki. Legjobbnak a szentendrei kereskedővilág erkölcsi és anyagi hanyatlását a durva és szorgalmas apa és léha gavallér fiú kapcsolatán keresztül bemutató *Örök vőlegényt*

²⁷ MILOJKOVIC-DJURIC, 1988. 688.

²⁸ SKERLIĆ, 1906.

²⁹ SKERLIĆ, 1904. 47.

³⁰ A *domovina* kifejezés a német *Heimat* fogalomnak feleltethető meg, míg a kortárs szerb kontextusban az *otadžbina* a *Vaterland* értelmében használatos, és a valós vagy idealizált szerb államalakulatra – Szerbiára, ritkábban Montenegróra, egyes esetekben az 1848-ban kikiáltott Szerb Vajdaságra – utal.

³¹ SKERLIĆ, 1904. 6–7. és BOŠKOV, 1971. 40.

³² SKERLIĆ, 1904. 54.

³³ SKERLIĆ, 1904. 205.

tartja. Szintén Szentendréhez kötődik az önéletrajzi elemekben leggazdagabb *Respektus Vásza*, mely egy Szentendréről elszármazó, a magyar szabadságharchoz csatlakozó huszárcapitányról szól.³⁴ Az említett két regény a szentendrei kereskedő nagypolgárság válságával foglalkozik, míg két elbeszélés, a *Novi i stari majstori* (Régi és új mesterek), illetve a *Čudan svet* (Furcsa világ) a dél-magyarországi illetve szlavóniai iparos réteg válságát dolgozza fel.³⁵ Ignjatović – ahogy ezt Skerlić is felismeri – egyfajta romantikus, konzervatív, moralizáló antikapitalizmussal viszonyul azokhoz a gazdasági változásokhoz, melyek egybeesnek és részben összefüggenek az általa megelevenített társadalmi miliő felbomlásával. A modern társadalommal és piacgazdasággal kapcsolatos ellenérzés kapcsán figyelt fel Ignjatović művésztéte Svetozar Marković szerb korai szocialista, kritikus. Skerlić Marković művéből kiindulva elemzi a társadalmi regényt és helyezi azt új kontextusba.³⁶

Skerlić esszéjében radikálisan elveti Ignjatović politikai és esztétikai nézeteit, nagyon sok szempontból bírálja az író, azonban műveinek egy csoportját piedesztálra emeli. Ez a lehető legnagyobb kontrasztban áll az irodalmi kultuszok alig pár évtizeddel korábbi gyakorlatával, amikor a jeles írók és költők (így a hatvanas években Tököly Száva vagy a tragikus hirtelenséggel elhunyt Kosta Ruvarac) a nemzet általános eszményképeként, morális etalonjaként jelentek meg, sőt a kultusz a szerzők apoteózisában, megdicsőülésében érte el csúcspontját. Az irodalomkritika a századfordulón immár az íróval kapcsolatos más szempontokat elvetve emelt be szövegeket a nemzeti narratívába. Skerlić Ignjatovićot ösztönös realistának nevezi, műveit az író életének kontextusától függetlenül maga helyezi el a nemzeti és világirodalomban. Irodalmi autoritásként kijelenti, hogy minden hibája és „bűne” ellenére Ignjatović autentikusan mutatta be a hanyatló szerb világot, melyet pár évvel később az irodalmárok új generációja volt hivatva megváltoztatni.³⁷

„Megörökítette a magyarországi szerbek történelmének néhány pillanatát és a szerb társadalom néhány sajtóságos típusát. Monoton és melankolikus ábrázolója a népi erő fogyásának, a köznép perzselően nehéz életének, az erősebbekkel és új körülményekkel való fájdalmas harc feladásának, aki tanulmányozni kívánja a jövőben népünk történelmét e kritikus napokban, fel kell lapozza [Ignjatović] regényeit, mely kulturális dokumentumok hasznosabbak, mint számtalan politikatörténet.”³⁸

Respektus Vásza: 1848 mint korszakhatár

Skerlić Ignjatović-recepciójának talán legneuralgikusabb pontja az író műveiben megjelenő 1848-as témák, motívumok értékelése. A forradalmi események jelentős szerepet kapnak az először 1875-ben, a belgrádi *Otadžbina* folyóirat hasábjain folytatásokban megjelenő *Respektus Vásza* (*Vasa Rešpekt*) regény cselekményében. Az elbeszélés egy szentendrei polgárcsalád több ágának sorsát dolgozza

³⁴ IGNJATOVIĆ, 1913.

³⁵ SKERLIĆ, 1904. 177.

³⁶ SKERLIĆ, 1904. 2.

³⁷ SKERLIĆ, 1904. 211.

³⁸ SKERLIĆ, 1904. 212–213.

fel a 19. század első felében, az egyes történetek ugyanakkor csak nagyon lazán kapcsolódnak egymáshoz. A regény leghangsúlyosabb, címadó hőse Respektus Vászsa, akit apja Pestre küld jogot tanulni. Respektus azonban vad és szertelen, képtelen beilleszkedni a neki szánt polgári életbe. Elkapja a szerencsejáték-szenvedély, majd mézsároslegénynek, utóbb huszárnak áll. Kétszer is szolgál a Habsburg Birodalom többnemzetiségű hadseregében, majd meggyőződésből beáll a magyar honvédseregbe és végigharcolja a szabadságharcot – a magyarokkal egy oldalon, ám hangsúlyozottan nem a szerbek ellen. Identitását, politikai nézeteit elsősorban a szerb nemzeti mitológia – Koszovó, Márkó királyfi, Dusán cár birodalma – formálja. A Szerb Vajdaság megteremtése helyett vágya egy közös, törökellenes háború megvívása és egy nagy szerb birodalom megteremtése. 1848-ban úgy tűnik, hogy esély mutatkozik álmai megvalósítására, azonban a szabadságharc leverése az ő személyes bukását is jelenti.³⁹

A művet az Ignjatović-monográfia megjelenése után kilenc évvel, Skerlić gondozásában adta ki a belgrádi Szerb Irodalmi Társulat (Srpska književna zadruga), mely egyesület reprezentatív szépirodalmi sorozata annak 1892-es alapítása óta a szerb nemzeti irodalom egyik legfontosabb kánonképző intézményének számít.⁴⁰ Skerlić a *Textpflege* mellett magára vállalta a *Sinnpflege* feladatát is; a mű előszavában mutatta be a mű értékeit és mutatott rá annak nyelvi és stílusbeli hiányosságaira. E bevezetőben Skerlić igazságtalanságként írja le Ignjatović művészetének partvonalra szorítását, ezért a szerző két korábban, sikerrel újra kiadott regénye után e művet is meg kívánja menteni a feledéstől.⁴¹ A kritikus az írást a szerző érett elbeszéléseként, pikareszk- és kalandregényként definiálja.⁴² Az elbeszélés szálai közül elsősorban a főhős Vászának szentel nagyobb figyelmet, míg az Ognján család többi, lecsúszó ágának leírását Ignjatović kevésbé sikerült realista elbeszélései közé sorolja. Skerlić a főhőst a századforduló meghatározó szerb földrajztudósától és antropológusától, Jovan Cvijićtól kölcsönzött kategóriával írja le; Vászsa a „*dinári szerb erőszakos típusának*” feleltethető meg, jellemző rá a „*balkáni ősök atavizmusa, akik évszázadokig véreztek, és akiknek a puska és a kés volt bírójuk*”.⁴³ A főhős vad, hősiességre vágyó, a polgári életbe beilleszkedni képtelen természete miatt egy rossz korba született szerb középkori hősként jelenik meg. Vászsa a hatalmas ősi *otadžbinát* (hazát) kívánja helyreállítani, ugyanakkor a forradalmi években létrejövő Szerb Vajdaságért nem harcol.

Skerlić az Ignjatovićnak szentelt monográfiájában éles szavakkal ítéli el az író 1848-as szerepvállalását.

³⁹ A regény szereplőire a Csuka Zoltán-féle fordítás fonetikus alakjaival hivatkozunk. (IGNJATOVIĆ, 1948.)

⁴⁰ Nem ez volt a Szerb Irodalmi Társulat által megjelentetett első, 1848-as tematikájú regény. Már a második, 1893-as folyamban megjelent ugyanis Bogoboj Atanacković eredetileg 1851-ben kiadott *Két bálvány* (*Dva idola*) című romantikus regénye, melynek ifjú főszereplője idealizált hazája, a Szerb Vajdaság és kedvese iránt érzett szerelme közt őrlődik. (ATANACKOVIĆ, 1893.)

⁴¹ Skerlić Ignjatović művészetét a „jugoszláv” irodalom egy jeles személyiségének, Ksaver Šandor Gjalski horvát író véleményére hivatkozva méltatja. (SKERLIĆ, 1913, III–IV.)

⁴² SKERLIĆ, 1913. V.

⁴³ SKERLIĆ, 1913. VI.

„1848-ban, amikor a teljes szerb nép vérét ontja, hogy biztosítsa emberi és polgári jogait, ő a saját népe ellenségének oldalára áll, és míg lángokban állnak szerb falvak, nyugodtan sétál és érdekes ismeretségeket köt a belgrádi utcákon.”⁴⁴

Ignjatović tehát a forradalmi években és azóta képviselt nézetei és egyéb gyengeségei miatt méltatlanná vált erkölcsi tanulságok megfogalmazására, ugyanakkor hősenek megértéséhez mégis az író élettörténetén, társadalmi hátterén keresztül vezet az út. Skerlić a regény hőseiben felismeri az író és családtagjait, de kiemeli az északi szerb diaszpóra, Szentendre, Pest-Buda, valamint a birodalmi hadsereg sajátos közegét is. Ez a milió azonban a századfordulóra már eltűnt, az egykor dicső Szentendrére és a reformkor Pest-Budájára való visszatérés nem lehetséges. Vásza a börtönben, tuberkulózisban hal meg, míg kapzsi, a realitásokkal szembenézni képtelen nagynénje Buda 1849-es ostromakor veszti életét. 1849 után megváltoztak a társadalmi viszonyok, politikai, társadalmi és művészeti paradigmák. Ignjatović idegen kifejezésektől hemzsegő „*poliglotski*” szerb nyelvét a Vuk-féle irodalmi nyelv-változat volt hivatott felváltani, a budai kulturális központ átadta helyét Újvidéknek, értelmiségiek új generációja pedig a szerb kultúra megújítására törekedett. Skerlić szerint tehát az 1848-as év nemcsak az író szempontjából volt sorsfordító, hanem gyökeresen megváltoztatta a diaszpóra-szerbség életét, a szerb–magyar kapcsolatokat is. Ignjatovićot Skerlić e régi, eltűnt világ hű krónikásaként látja és ekként emeli be a szerb irodalmi kánonba.

Összegzés

Az esettanulmány a talán legismertebb magyarországi szerb író recepciójának példáján keresztül rámutat a szerb kulturális alrendszer hálózatos természetére, az intézményi és tartalmi összefonódásokra, valamint szemlélteti az azon belüli súlypontváltásokat. Jakov Ignjatović művészetének századfordulós kanonizálása egy szersmind az abban a formájában eltűnőben lévő magyarországi szórványszerbség megörökítésére és értékelésére tett kísérletként is értelmezhető. Az 1848–1849-es forradalmi évek az író életében és az általa megformált – többnyire önéletrajzi ihletésű – szereplők számára is fordulópontnak számítottak, melyek ugyanakkor magukkal hozták az általuk vallott társadalmi normák pusztulását. Jovan Skerlić jónéhány értékítélete, kulturális és ideológiai koncepciója ugyan ma már elavultnak hathat, ugyanakkor a kritikus Ignjatović műveinek kanonizálásával máig ható módon kijelölte az író helyét a kulturális kánonban.

⁴⁴ SKERLIĆ, 1904. 52.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ASSMANN–ASSMANN

- 1987 ASSMANN, Aleida – ASSMANN, Jan: *Kanon und Zensur: Archäologie der literarischen Kommunikation II*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1987.

ATANACKOVIĆ

- 1893 ATANACKOVIĆ, Bogoboj: *Два удола*. Beograd, Srpska književna zadruga, 1893.

BORI

- 1979 BORI Imre: Jakov Ignjatović-problémák. In: *Helikon*, 25. (1979) 4. sz. 516–519.

BOŠKOV

- 1971 BOŠKOV, Živojin: Јаков Игњатовић и Мађари. *Летопис Матице српске*, 19. (1971) 1. sz. 40–66.

BURKE

- 2004 BURKE, Peter: Problems of Cultural History. In: *Uó: What is Cultural History?* Cambridge, Polity Press, 2004. 20–31.

CSUKA

- 1969 CSUKA Zoltán: *A szentendrei rebellis*. Budapest, Gondolat, 1969.

IGNJATOVIĆ

- 1868 IGNJATOVIĆ, Jakov: *Harminc év Milán Narangyity életéből*. *Fővárosi Lapok*, 115. (1868. május 17.) [1.] 115–148. (1868. június 28.) [2.] 589–590.
- 1913 IGNJATOVIĆ, Jakov: *Васа Реунект. С преговором др. Јована Скерлића*. Beograd, Srpska književna zadruga, 1913.
- 1948 IGNJATOVIĆ, Jakov: *Respektus Vásza*. Ford.: CSUKA Zoltán. Budapest, Magyar–Jugoszláv Társaság, 1948.
- 1972 IGNJATOVIĆ, Jakov: *Örök vőlegény*. Ford.: CSUKA Zoltán. Újvidék, Forum, 1972.
- 1973 IGNJATOVIĆ, Jakov: *Szerb rapszódia. Visszaemlékezések*. Ford.: CSUKA Zoltán. Budapest, Európa, 1973.

MILOJKOVIC-DJURIC

- 1988 MILOJKOVIC-DJURIC, Jelena: The Roles of Jovan Skerlic, Steven Mokranjac, and Paja Jovanovic in Serbian Cultural History, 1900–1914. *Slavic Review*, 47. (1988) 4. sz. 687–701.

MILOSEVITS

- 2000 MILOSEVITS Péter: Aspekti autobiografije u Milanu Narandžiću Jakova Ignjatovića. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 45. (2000) 1–4. sz. 69–73.
- 2002 MILOSEVITS Péter: Skerličeva koncepcija istorija srpske književnosti. *Studia Slavica Hungarica*, 47. (2002) 3–4. sz. 323–326.

PÓTH

- 1991 PÓTH István: A korabeli magyar sajtó Jakov Ignjatović, 1822–1889 szerb íróról. In: *Nemzetközi Szlavisztikai Napok 4.* Szerk.: GADÁNYI Károly Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanítóképző Főiskola, 1991. 251–253.

PUSZTAI

- 1996 PUSZTAI Ilona: *A magyarországi szerb polgárság Jakov Ignjatović regényeiben. Kandidátusi értekezés.* Budapest, ELTE BTK, 1996.

SZAJBÉLY

- 2005 SZAJBÉLY Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után.* Debrecen, Universitas Kiadó, 2005.

Skerlić

- 1904 SKERLIĆ, Jovan: *Jakov Ignjatović – književna studija.* Beograd, Srpska kraljevska akademija, 1904.
- 1906 SKERLIĆ, Jovan: *Омладина и њена књижевност (1848–1871): изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба.* Beograd, Srpska kraljevska akademija, 1906.
- 1913 SKERLIĆ, Jovan: Предговор. In: Ignjatović, Jakov: *Vasa Rešnekт.* Beograd, Srpska književna zadruga, 1913. I–XIII.